MILLIY MEROS AKADEMIYASI
NATIONAL HERITAGE ACADEMY

MADANIYATSHUNOSLIK
VA NOMODDIY MADANIY MEROS
ILMIY-TADQIQOT INSTITUTI

“Asliyat — asl manba, asl qadriyat, asl meros”

ASLIYAT

ILMIY AXBOROTNOMASI
SCIENTIFIC BULLETIN
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

Ilmiy-nazariy va ilmiy-amaliy jurnal

2026

1-JILD | 1-SON

ASLIYAT Ilmiy axborotnomasi
https://ijacaes.uz/index.php/Asliyat/index

BO‘LAJAK XONANDALARNING IJROCHILIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISHDA DUTOR JO‘RLIGINING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Safarova Shaxzoda Shokirjon qizi,
Yunus Rajabiy nomidagi o‘zbek milliy musiqa san’ati instituti
“Vokal va cholg‘u ijrochiligi” kafedrasi jo‘rnavozi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada bo‘lajak xonandalarning kasbiy va ijrochilik mahoratini rivojlantirish jarayonida dutor jo‘rligining pedagogik ahamiyati, musiqiy-estetik imkoniyatlari hamda ta’limiy-metodik xususiyatlari, an’anaviy xonandalik ta’limida dutor cholg‘usidan foydalanish orqali talabalarning musiqiy eshitish qobiliyati, intonatsion aniqligi, ritmik barqarorligi, vokal-ijrochilik texnikasi va badiiy talqin ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, dutor jo‘rligining milliy xonandalik an’analarini o‘zlashtirish, musiqiy tafakkurni shakllantirish, ijrochilik mustaqilligini oshirish va talabalarni sahna faoliyatiga tayyorlashdagi o‘rni tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *xonandalik san’ati, dutor jo‘rligi, ijrochilik mahorati, musiqiy pedagogika, an’anaviy musiqa, vokal texnikasi, musiqiy kompetensiya, pedagogik metodika.*

Аннотация. *В данной статье освещаются педагогическое значение, музыкально-эстетические возможности и учебно-методические особенности аккомпанемента на дутаре в процессе развития профессионального и исполнительского мастерства будущих певцов, а также вопросы развития музыкального слуха, интонационной точности, ритмической устойчивости, вокально-исполнительской техники и навыков художественной интерпретации студентов посредством использования дутара в системе традиционного вокального образования. Кроме того, анализируется роль аккомпанемента на дутаре в освоении национальных традиций вокального исполнительства, формировании музыкального мышления, повышении исполнительской самостоятельности и подготовке студентов к сценической деятельности.*

Ключевые слова: *вокальное искусство, аккомпанемент на дутаре, исполнительское мастерство, музыкальная педагогика, традиционная музыка, вокальная техника, музыкальная компетентность, педагогическая методика.*

Abstract. *This article explores the pedagogical significance, musical and aesthetic potential, and educational and methodological characteristics of dutar accompaniment in the development of the professional and performance skills of prospective singers. It addresses the development of students’ musical aural skills, intonation accuracy, rhythmic stability, vocal performance technique, and artistic interpretation skills through the use of the dutar in traditional vocal education. Furthermore, the article analyzes the role of dutar accompaniment in mastering national vocal performance traditions, developing musical thinking, enhancing independence in performance, and preparing students for stage performances.*

Keywords: *vocal art, dutar accompaniment, performance skills, music pedagogy, traditional music, vocal technique, musical competence, pedagogical methodology.*

O‘zbek milliy musiqa san’ati xalqimizning ko‘p asrlik tarixiy taraqqiyoti, ma’naviy qadriyatlari, estetik dunyoqarashi va badiiy tafakkurini o‘zida mujassamlashtirgan boy madaniy meros hisoblanadi. Ushbu meros tarkibida an’anaviy xonandalik san’ati alohida ahamiyat kasb etib, unda inson ovozining badiiy-ifodaviy imkoniyatlari milliy cholg‘u asboblari jo‘rligida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, dutor cholg‘usi o‘zining mayin tembri, kuychanligi, tovush hosil qilish usullari va ijrochilik imkoniyatlari bilan xalq qo‘shiqchiligi hamda an’anaviy musiqiy ijodiyotda muhim o‘rin egallaydi.

Dutor xalqimizning musiqiy tafakkuri va ijrochilik an’analari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan torli-chertma cholg‘u hisoblanadi. Uning ijrochilik imkoniyatlari xalq kuylaridan tortib murakkab mumtoz musiqiy namunalargacha bo‘lgan repertuarda namoyon bo‘ladi. U. Hamidova dutor cholg‘usining tarixiy rivojlanishi va zamonaviy ijrochilik imkoniyatlariga bag‘ishlangan tadqiqotida mazkur cholg‘uning milliy musiqiy madaniyatdagi o‘rni, texnik usullari va professional ijrochilikdagi ahamiyatiga e’tibor qaratadi [8].

Bugungi kunda oliy musiqa ta’limi muassasalarida bo‘lajak xonandalarni tayyorlash jarayoni faqat vokal imkoniyatlarni rivojlantirish bilan cheklanmay, balki talabalarning musiqiy-nazariy bilimlari, cholg‘u jo‘rligida ijro etish malakalari, badiiy tafakkuri hamda mustaqil ijrochilik kompetensiyalarini shakllantirishni ham talab etadi. Chunki professional xonanda nafaqat muayyan musiqiy asarni to‘g‘ri va ifodali kuylashi, balki uning lad-intonatsion xususiyatlarini anglay olishi, ritmik tuzilishini his etishi, cholg‘u jo‘rligi bilan uyg‘unlikda ijro etishi va badiiy mazmunini tinglovchiga yetkazishi zarur.

An’anaviy xonandalikda dutor jo‘rligi vokal ijroning intonatsion tayanchi, ritmik muvofiqlashtiruvchi vositasi hamda musiqiy-badiiy ifodani boyituvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Xonanda tomonidan dutor jo‘rligida kuylash jarayonida ovoz va cholg‘u o‘rtasidagi mutanosiblik, musiqiy jumlalarning mantiqiy rivojlanishi, nafas va usul uyg‘unligi, kuy ohangining tabiiy oqimi kabi muhim ijrochilik xususiyatlari shakllanadi.

Dutor jo‘rligida kuylashning pedagogik ahamiyati shundaki, mazkur faoliyat talabaning bir vaqtning o‘zida bir nechta musiqiy vazifani bajarishini taqozo etadi. Ya’ni talaba kuylash jarayonida tovush balandligi, ovoz tembri, nafas, ritm, cholg‘u jo‘rligi hamda asarning badiiy mazmunini o‘zaro muvofiqlashtirishi lozim. Bunday murakkab faoliyat musiqiy diqqat, eshitish nazorati, ijrochilik xotirasi va mustaqil badiiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun muhim imkoniyat yaratadi.

Shu nuqtayi nazardan, bo‘lajak xonandalarning ijrochilik mahoratini rivojlantirishda dutor jo‘rligidan maqsadli va tizimli foydalanishning pedagogik asoslarini tadqiq etish dolzarb ilmiy-metodik masalalardan biridir.

Musiqa ta’limida ijrochilik mahoratini shakllantirish muammosi pedagogika, musiqashunoslik, ijro psixologiyasi va san’at ta’limi sohalarining o‘zaro kesishgan nuqtasida o‘rganiladi. Xususan, cholg‘u ijrochiligi va xonandalik faoliyatining integratsiyasi talabadan nafaqat texnik tayyorgarlik, balki yuqori darajadagi musiqiy tafakkur, ijodiy mustaqillik hamda ijrochilik jarayonini ongli boshqarishni talab qiladi.

O‘zbek an’anaviy musiqa san’ati va xonandalik ijrochiligini ilmiy o‘rganishda akademik Yunus Rajabiyning ilmiy-ijodiy merosi alohida ahamiyatga ega. Olim va bastakorning “O‘zbek xalq muzikasi” nomli besh jildlik musiqiy to‘plamida xalq kuy va

qo‘shiqlari, an’anaviy ashulalar, maqom yo‘llari hamda turli mahalliy ijrochilik an’analariga mansub musiqiy namunalar jamlangan. Mazkur to‘plamlar 1955–1959-yillarda nashr etilgan bo‘lib, o‘zbek milliy musiqa merosining muhim yozma manbalaridan biri hisoblanadi [1]. Ushbu musiqiy materiallardan bo‘lajak xonandalarning repertuarini shakllantirish, milliy lad-intonatsion xususiyatlarni o‘rgatish, musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirish hamda dutor jo‘rligida kuylash mashg‘ulotlarini tashkil etishda foydalanish mumkin.

Yunus Rajabiyning “Musiqa merosimizga bir nazar” (1978) asari o‘zbek mumtoz musiqasi, maqom ijrochiligi va an’anaviy musiqiy merosning badiiy-uslubiy xususiyatlarini anglash uchun muhim ilmiy manba hisoblanadi [2]. Asarda yoritilgan musiqiy an’analar va ijrochilik tajribasi xonandalik ta’limida ustoz-shogird munosabatlari, musiqiy talqin hamda an’anaviy ijro uslublarini o‘rganishga nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, musiqiy asarning mazmunini anglash, ohang rivojlanishini his etish va milliy ijrochilik mezonlarini o‘zlashtirish jarayonida mazkur asarning ilmiy-amaliy ahamiyati katta.

Milliy cholg‘u ijrochiligini o‘rganishda musiqashunos olim F.Karomatovning “Узбекская инструментальная музыка: наследие” (“O‘zbek cholg‘u musiqasi: meros”) nomli monografiyasi alohida e’tiborga loyiq. 1972-yilda Toshkentda nashr etilgan ushbu asar o‘zbek an’anaviy cholg‘u musiqasi merosini ilmiy o‘rganishga bag‘ishlangan [3]. Mazkur tadqiqot dutor singari milliy cholg‘ularning ijrochilik an’analarini tarixiy-musiqashunoslik nuqtayi nazaridan anglash uchun muhim manba hisoblanadi. Uning nazariy asoslaridan dutor jo‘rligining musiqiy tuzilishi, ijro usullari va xonandalik bilan bog‘liq badiiy vazifalarini tahlil qilishda foydalanish mumkin.

O‘zbek mumtoz musiqasining nazariy va ijroviy asoslarini o‘rganishda O.Matyoqubovning “Maqomot” (2004) asari ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi [4]. Mazkur kitob maqom san’atining nazariy va tarixiy jihatlarini o‘rganishga xizmat qiluvchi manbalardan biridir. Undagi musiqiy an’analar va maqom tafakkuriga oid yondashuvlardan an’anaviy xonandalik ta’limida lad xususiyatlarini anglash, musiqiy jumlalarni tahlil qilish hamda badiiy talqin ko‘nikmalarini shakllantirishda foydalanish maqsadga muvofiq. Xususan, dutor jo‘rligida mumtoz ashulalarni kuylash jarayonida musiqiy jumlalash, ritmik erkinlik va ijroviy ifoda o‘rtasidagi uyg‘unlikni tushuntirish uchun ushbu ilmiy yondashuvlar muhimdir.

Shuningdek, I.Rajabovning “Maqomlar” (2006) hamda “Maqom asoslari” (2014) nomli kitoblari an’anaviy musiqaning nazariy tuzilishi va maqom ijrochiligi tamoyillarini o‘rganishda ilmiy-metodik ahamiyatga ega [5; 6]. Mazkur manbalarga tayangan holda xonandalik mashg‘ulotlarida pardalar tizimi, ohang rivojlanishi, musiqiy shakl va usul xususiyatlarini o‘rgatish mumkin. Bu esa dutor jo‘rligida kuylash davomida talabalarning musiqiy-nazariy bilimlarini amaliy ijrochilik faoliyati bilan bog‘lashga xizmat qiladi.

Bo‘lajak xonandalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish masalasini o‘rganishda B.M.Teplovning “Психология музыкальных способностей” (“Musiqiy qobiliyatlar psixologiyasi”) nomli monografiyasi muhim nazariy manba hisoblanadi [7]. Olim mazkur asarda musiqiy qobiliyatlarning psixologik mohiyati, musiqiy eshitish, ladni his etish, eshitish tasavvurlari va ritmni idrok qilish kabi masalalarni tahlil qiladi. Teplovning ilmiy qarashlari dutor jo‘rligida kuylash jarayonida talabalarning eshitish

qobiliyati, intonatsion nazorati va ritmik tafakkurini shakllantirishning psixologik asoslarini izohlash imkonini beradi. Xususan, musiqiy ohangni eshitish, uni ovoz orqali qayta ifodalash va cholg‘u tovushi bilan taqqoslash kabi mashqlarni tashkil etishda ushbu nazariy yondashuvdan foydalanish mumkin.

Yuqorida tahlil qilingan ilmiy asarlar o‘zbek an’anaviy musiqa san’ati, cholg‘u ijrochiligi va musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirishning turli jihatlarini yoritadi. Biroq bo‘lajak xonandalarning ijrochilik mahoratini rivojlantirishda dutor jo‘rligidan foydalanish masalasini vokal texnikasi, intonatsion aniqlik, ritmik barqarorlik, ijrochilik mustaqilligi va badiiy talqin kompetensiyalari bilan o‘zaro bog‘liq holda kompleks o‘rganish alohida ilmiy-metodik yondashuvni talab etadi. Mazkur tadqiqotlar ijrochilik ta’limida texnik mashqlar bilan bir qatorda, musiqiy mustaqillik, motivatsiya, ijodiy faollik va o‘z ijrosini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish ham zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbek an’anaviy xonandaligida cholg‘u jo‘rligi musiqiy asarning shakliy tuzilishi, ohang rivoji va ijrochilik mazmunini belgilovchi muhim badiiy vositalardan biridir. Jumladan, dutor jo‘rligi xonanda ovozini qo‘llab-quvvatlash, musiqiy ohangning barqarorligini ta’minlash hamda asarning badiiy-emotsional mazmunini boyitishda alohida o‘rin tutadi.

Dutor cholg‘usining tovush chiqarish usullari, torlarning o‘zaro ohang munosabati, zarb va chertish usullarining xilma-xilligi xonandalik ijrosiga moslashuvchan jo‘rlik yaratish imkonini beradi. Biroq bu imkoniyatlarning namoyon bo‘lishi asarning lad tuzilishi, ijro uslubi, xonandaning ovoz diapazoni va cholg‘uning sozlanishiga bevosita bog‘liq.

Dutor jo‘rligining xonandalik ijrosidagi asosiy funksiyalarini quyidagicha tavsiflash mumkin:

Intonatsion tayanch funksiyasi. Dutorning muayyan tovushlariga tayanib kuylash jarayoni talabaga lad markazini his etish, melodik yo‘nalishni eshitish va intonatsion aniqlikni nazorat qilish imkoniyatini beradi. Bunda dutor jo‘rligi tovush balandligini mexanik tarzda takrorlovchi vosita emas, balki eshitish tasavvurini shakllantiruvchi musiqiy tayanch sifatida namoyon bo‘ladi.

Ritmik muvofiqlashtirish funksiyasi. Dutorning zarb va chertish usullari orqali musiqiy harakatning ritmik asosi ifodalanadi. Xonanda cholg‘u jo‘rligiga mos ravishda kuylash davomida usulni his qilish, metroritmik barqarorlikni saqlash hamda musiqiy jumlalarni vaqt jihatidan to‘g‘ri tashkil etish malakasini rivojlantiradi.

Badiiy-ifodaviy funksiyasi. Dutorning tembral imkoniyatlari, dinamik nozikliklari va ijro usullari vokal ohangning ta’sirchanligini oshirishi mumkin. Ayniqsa, xalq qo‘shiqlari, lirik aytimlar va an’anaviy ashulalarda cholg‘u jo‘rligi she’riy mazmun hamda musiqiy ifodaning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Kompozitsion-tuzilmaviy funksiyasi. Dutor jo‘rligi asarning kirish qismi, musiqiy jumlalar orasidagi bog‘lanish, takroriy tuzilmalar va yakuniy kadensiyalarni ifodalashda muhim o‘rin tutishi mumkin. Mazkur xususiyat xonandaga asarning yaxlit shaklini anglash imkonini beradi.

Pedagogik-nazorat funksiyasi. Dutor jo‘rligida kuylash davomida talaba o‘z ovozini cholg‘u tovushi bilan taqqoslaydi, intonatsion xatolarni sezadi va ularni tuzatishga intiladi. Bunday jarayon musiqiy eshitish asosida shakllanadigan ijroiy o‘zini o‘zi nazorat qilish ko‘nikmasini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi.

Bo‘lajak xonandalarning kasbiy tayyorgarligi vokal texnikasi, musiqiy savodxonlik, ijrochilik tafakkuri, badiiy talqin va sahna madaniyatining o‘zaro integratsiyasi asosida shakllanadi. Ushbu komponentlarni birgalikda rivojlantirish jarayonida dutor jo‘rligidan foydalanish muhim pedagogik imkoniyatlarga ega.

Avvalo, dutor jo‘rligida kuylash jarayoni talabaning musiqiy eshitish qobiliyatini faollashtiradi. Talaba cholg‘u orqali eshitilgan tovush va ohangni vokal imkoniyatlari yordamida qayta ifodalaydi. Shu bilan birga, ijro jarayonida yuzaga keladigan intonatsion tafovutlarni anglash va ularni mustaqil bartaraf etish ko‘nikmasini egallaydi.

Ikkinchidan, dutor jo‘rligi talabalarning ritmik tafakkurini rivojlantirish uchun amaliy vosita vazifasini bajaradi. Ayniqsa, murakkab ritmik tuzilmalarga ega an’anaviy ashulalarni o‘zlashtirish jarayonida dutor zarblari orqali musiqiy harakatning ichki qonuniyatlarini his etish imkoniyati yuzaga keladi.

Uchinchidan, dutor jo‘rligida kuylash vokal nafasni boshqarish bilan musiqiy jumlalashni o‘zaro muvofiqlashtirishni talab etadi. Cholg‘u jo‘rligi va ovoz orasidagi muvozanatni saqlash jarayonida talaba nafasni musiqiy jumla davomiyligiga mos taqsimlash, jumlalar orasida tabiiy nafas olish hamda tovushni ortiqcha zo‘riqishsiz shakllantirishga e’tibor qaratadi.

To‘rtinchidan, dutor jo‘rligidan foydalanish xonandalarning badiiy talqin qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Chunki talaba kuyning ohang yo‘nalishi, she’riy matn mazmuni, cholg‘u jo‘rligi va vokal ifodani yagona badiiy tizim sifatida idrok etishga o‘rganadi.

Beshinchidan, xonandaning o‘zi dutor chalib kuylashi uning ijrochilik mustaqilligini rivojlantiradi. Bunda talaba vokal va cholg‘u faoliyatini bir vaqtning o‘zida boshqarish, ijroning ritmik davomiyligini ta’minlash va musiqiy ifoda yaxlitligini saqlashga intiladi.

Shu o‘rinda dutor jo‘rligida kuylashning ikki xil pedagogik holatini farqlash maqsadga muvofiq:

- O‘qituvchi yoki jo‘rnavoz dutor jo‘rligida kuylash — talabaning eshitish, intonatsiya, ritm va vokal ifodasini rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

- Talabaning mustaqil dutor chalib kuylashi — vokal va cholg‘u ijrosini muvofiqlashtirish, diqqatni taqsimlash hamda ijrochilik mustaqilligini shakllantirishga xizmat qiladi.

Mazkur pedagogik holatlar bir-birini to‘ldiradi. Dastlab tashqi jo‘rlik yordamida shakllangan ijrochilik malakalari keyinchalik talabaning mustaqil cholg‘u jo‘rligida kuylash faoliyatiga o‘tishi uchun asos yaratishi mumkin.

Bo‘lajak xonandalarning ijrochilik mahoratini rivojlantirish jarayonida dutor jo‘rligidan foydalanish muayyan pedagogik tamoyillarga asoslanishi zarur.

Izchillik va bosqichlilik tamoyili. Talabalarni dutor jo‘rligida kuylashga o‘rgatish oddiy musiqiy mashqlardan murakkab ijrochilik faoliyatiga qarab tashkil etilishi lozim. Dastlab

sodda xalq qo‘shiqlari va qisqa musiqiy jumlalar asosida mashg‘ulotlar olib borilib, keyinchalik murakkab lad, ritm va badiiy tuzilishga ega asarlarga o‘tiladi.

Individual yondashuv tamoyili. Har bir talabaning ovoz diapazoni, musiqiy eshitish darajasi, dutor chalish ko‘nikmasi va ijrochilik tajribasi turlicha bo‘ladi. Shu sababli repertuar tanlash, mashqlar murakkabligi hamda o‘qitish sur’ati individual xususiyatlarga moslashtirilishi zarur.

Nazariya va amaliyot birligi tamoyili. Dutor jo‘rligida kuylashga oid nazariy bilimlar bevosita amaliy ijro jarayonida mustahkamlanishi lozim. Masalan, lad, usul, musiqiy jumla va badiiy talqin haqidagi tushunchalar muayyan musiqiy asarni o‘rganish davomida amaliy mazmun kasb etadi.

Milliy an’anaviylik tamoyili. Ta’lim jarayonida o‘zbek xalq qo‘shiqlari, an’anaviy ashulalar, mahalliy ijrochilik yo‘llari va ustoz-shogird an’analariga tayanish zarur. Bunda mahalliy ijrochilik uslublarining o‘ziga xos intonatsion, ritmik va badiiy xususiyatlariga e’tibor qaratiladi.

Ijodiy mustaqillik tamoyili. Talabaga nafaqat tayyor ijro namunalarini o‘zlashtirish, balki musiqiy jumlalarni anglash, maqbul jo‘rlik usullarini tanlash va asarning badiiy mazmunini shaxsiy ijrochilik imkoniyatlari asosida ochib berish vazifalari ham qo‘yilishi lozim.

Refleksiv baholash tamoyili. Talaba o‘z ijrosini tinglash, xatolarini aniqlash, o‘qituvchi tavsiyalarini tahlil qilish hamda navbatdagi mashg‘ulot uchun aniq maqsadlar belgilashga o‘rgatilishi kerak.

Tadqiqot doirasida bo‘lajak xonandalarning dutor jo‘rligida kuylash malakalarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga yo‘naltirilgan uch bosqichli pedagogik model taklif etiladi.

Birinchi bosqichda talabalarning dutor cholg‘usiga oid dastlabki bilimlari mustahkamlanadi. Talaba cholg‘uning tovush imkoniyatlari, sodda chertish usullari va musiqiy ohang hosil qilish qonuniyatlari bilan tanishtiriladi. Mazkur bosqichda qisqa melodik tuzilmalarni eshitish va takrorlash, dutor jo‘rligida sodda ohanglarni kuylash hamda muayyan ritmik harakatni saqlashga alohida e’tibor qaratiladi.

Ikkinchi bosqichda xonandalik va dutor ijrochiligi o‘rtasidagi amaliy integratsiya kuchaytiriladi. Talabalar turli xarakterdagi xalq qo‘shiqlari va an’anaviy ashulalarni dutor jo‘rligida kuylash, musiqiy jumlalarni cholg‘u harakati bilan muvofiqlashtirish, kuyning dinamik rivojlanishini ifodalash hamda vokal nafasni boshqarish kabi vazifalarni bajaradilar.

Uchinchi bosqichda talabaning mustaqil ijrochilik faoliyatiga ustuvor ahamiyat beriladi. Talaba o‘z ijro imkoniyatlariga mos repertuar tanlaydi, dutor jo‘rligini asarning badiiy mazmuniga moslashtiradi, ijro jarayonini rejalashtiradi hamda tinglovchilar oldida mustaqil chiqish qilishga tayyorlanadi.

Dutor jo‘rligida kuylash mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish uchun reproduktiv, eshitishga asoslangan, muammoli va ijodiy metodlardan kompleks foydalanish maqsadga muvofiq.

Eshitib takrorlash usuli. O‘qituvchi dutorda muayyan ohang yoki qisqa musiqiy jumlani ijro etadi. Talaba uni eshitib, ovoz yordamida qayta kuylaydi. Keyinchalik

talabaning o‘zi dutor orqali berilgan ohangni takrorlashga harakat qiladi. Mazkur mashqlar musiqiy xotira, eshitish tasavvuri va intonatsion nazoratni rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

Ritmik muvofiqlashtirish usuli. Dutor orqali muayyan ritmik harakat ifodalanadi va talaba ushbu ritmga mos ravishda kuylaydi. Mashqlar sodda metrik tuzilmalardan boshlanib, murakkabroq usullar bilan davom ettiriladi. Bu usul ritmik barqarorlikni shakllantirish uchun xizmat qiladi.

Vokal-cholg‘u uyg‘unligi usuli. Talaba dastlab asarni dutor jo‘rligida kuylashni o‘zlashtiradi. Keyinchalik vokal ijroni buzmagan holda, jo‘rlikning ayrim sodda elementlarini mustaqil bajarishga o‘tadi. So‘ngra ovoz va cholg‘u ijrosini to‘liqroq muvofiqlashtirish ustida ishlanadi.

Qiyosiy ijro usuli. Talabalarga bir musiqiy asarning turli ijrochilar tomonidan kuylangan namunalarini tinglash va tahlil qilish vazifasi beriladi. Bunda dutor jo‘rligining ritmik xususiyatlari, ijro sur’ati, tembr, musiqiy jumlalash va badiiy talqindagi farqlar o‘rganiladi. Asosiy maqsad turli ijrochilik yondashuvlarini anglash va ularga ilmiy-estetik baho berishdir.

Refleksiv tahlil usuli. Talabaning ijrosi audio yoki video shaklida yozib olinadi. Keyinchalik yozuv asosida intonatsion aniqlik, ritmik muvofiqlik, musiqiy jumlalash va badiiy ifoda tahlil qilinadi. Talaba o‘z ijrosidagi kamchiliklarni mustaqil aniqlash va keyingi mashg‘ulotlarda ularni bartaraf etish bo‘yicha vazifalar belgilashga o‘rgatiladi.

Musiqiy eshitish qobiliyati xonandalik mahoratining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. An’anaviy xonandalikda kuy yo‘nalishini aniq his qilish, lad asoslarini anglash, pardalar orasidagi intonatsion munosabatlarni sezish va ohangning nozik ifodaviy xususiyatlarini saqlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Dutor jo‘rligida kuylash musiqiy eshitishning turli komponentlarini birgalikda rivojlantirish uchun pedagogik imkoniyat yaratadi. Jumladan, talaba cholg‘u tovushiga tayanib kuy boshlanish nuqtasini aniqlaydi, ohang rivojini nazorat qiladi, musiqiy jumla yakunidagi tovushlar munosabatini eshitadi va vokal ijroning aniqligini tekshiradi.

Bunday mashg‘ulotlarda eshitish ko‘nikmalarining quyidagi yo‘nalishlariga alohida e’tibor qaratish mumkin:

- *lad va tayanch pardalarni eshitish;*
- *melodik harakatning yuqorilovchi hamda pastlovchi yo‘nalishlarini farqlash;*
- *musiqiy jumlalarning boshlanishi va tugallanishini anglash;*
- *ritmik takrorlanishlar hamda o‘zgarishlarni sezish;*
- *vokal va cholg‘u ohanglari orasidagi uyg‘unlikni baholash.*

Ritmik tafakkurni rivojlantirishda esa dutor zarblari va chertish usullariga asoslangan mashqlar samarali metodik vosita bo‘lishi mumkin. Xususan, o‘qituvchi tomonidan berilgan ritmik tuzilmani dastlab qo‘l harakati bilan takrorlash, keyinchalik ovozda ifodalash va so‘ngra dutor jo‘rligida kuylash bosqichlari orqali murakkab ijrochilik faoliyatiga izchil o‘tish mumkin.

Shu bilan birga, dutor jo‘rligini haddan tashqari kuchli ijro etish vokal nazoratni qiyinlashtirishi mumkin. Shuning uchun ovoz va cholg‘u o‘rtasidagi dinamik muvozanatni saqlash ham pedagogik mashg‘ulotlarning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Musiqiy ijrochilik mahorati faqat texnik malakalar yig‘indisidan iborat emas. U badiiy obrazni anglash, musiqiy mazmunni talqin qilish, ijro vositalarini maqsadga muvofiq tanlash hamda o‘ziga xos ijodiy yondashuvni shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi.

Dutor jo‘rligida kuylash jarayonida talaba kuy, she’riy matn va cholg‘u jo‘rligi o‘rtasidagi badiiy aloqalarni anglashga intiladi. Ayniqsa, an’anaviy ashulalarning lirik mazmunini ochib berish, musiqiy jumlalarning hissiy ta’sirini kuchaytirish va ijroning umumiy dramaturgik rivojlanishini ta’minlashda cholg‘u jo‘rligining imkoniyatlaridan foydalanish mumkin.

Badiiy tafakkurni rivojlantirish uchun talabalarga musiqiy asarning mazmuni, ijro uslubi va badiiy xususiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan topshiriqlar berish maqsadga muvofiq. Bunda talaba muayyan musiqiy jumlaning ifodaviy ma’nosini tushuntirishi, dutor jo‘rligining unga mos usulini tanlashi hamda o‘z qarorini musiqiy jihatdan asoslab berishi lozim.

Ijrochilik mustaqilligini rivojlantirishda talabaning mustaqil repertuar tanlashi, ijro rejasini ishlab chiqishi, murakkab musiqiy jumlalarni mashq qilish usullarini belgilashi va o‘z chiqishini tahlil qilishi muhim ahamiyatga ega.

Musiqa pedagogikasiga oid tadqiqotlarda ijrochilikka bo‘lgan ishonchning rivojlanishi, muntazam amaliy mashg‘ulotlar, pedagogik qo‘llab-quvvatlash hamda o‘z-o‘zini baholash jarayonlari bilan bog‘liqligi ko‘rsatiladi [4; 5]. Shu asosda dutor jo‘rligida mustaqil kuylash mashg‘ulotlarini talabaning ijrochilik faolligi va o‘ziga ishonchini rivojlantirishga yo‘naltirish mumkin.

Bo‘lajak xonandalarning dutor jo‘rligida kuylash malakalarini baholashda faqat asarni to‘liq ijro etish yoki nota matnini yodlash bilan cheklanmaslik zarur. Baholash talabaning vokal texnikasi, musiqiy eshitish, ritmik barqarorlik, vokal-cholg‘u muvofiqligi va badiiy talqin darajasini kompleks aniqlashga yo‘naltirilishi lozim.

Mazkur baholash tizimi muallif tomonidan taklif etilayotgan metodik mezonlar majmuasi bo‘lib, uning ishonchliligi va amaliy samaradorligi keyingi pedagogik tajribalar orqali tekshirilishi kerak. Baholashda o‘qituvchi xulosasi bilan birga, talabaning o‘zini o‘zi baholashi va ijro yozuvlarini qiyosiy tinglash usullaridan foydalanish tavsiya etiladi. Bunday yondashuv o‘quvchining o‘z ijrosiga tanqidiy qarashini shakllantirish hamda individual rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

O‘tkazilgan nazariy tahlillar dutor jo‘rligini bo‘lajak xonandalarning ijrochilik mahoratini rivojlantirishga xizmat qiluvchi ko‘p funksiyali pedagogik vosita sifatida ko‘rib chiqish mumkinligini ko‘rsatadi. Uning pedagogik imkoniyatlari, avvalo, an’anaviy musiqa ijrochiligiga xos bo‘lgan eshitish, takrorlash, badiiy anglash va amaliy ijro jarayonlarining o‘zaro integratsiyasida namoyon bo‘ladi.

An’anaviy xonandalik ta’limida musiqiy asarni o‘zlashtirish ko‘pincha ustozning ijrosini tinglash, ohangni eslab qolish, takrorlash hamda asta-sekin mustaqil badiiy talqin darajasiga ko‘tarilish orqali amalga oshiriladi. Mazkur jarayonda dutor jo‘rligi talabaning musiqiy eshitish faoliyatini faollashtiradi va ijrochilik harakatlarini muvofiqlashtirish uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Shuningdek, dutor jo‘rligida kuylash talabaning musiqiy diqqatini taqsimlash, bir vaqtning o‘zida bir nechta ijroiy vazifani bajarish va ijro jarayonini ongli boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilishi mumkin.

Xususan, xonanda ovozining ohang yo‘nalishini nazorat qilgan holda dutor jo‘rligini tinglashi, ritmik harakatni saqlashi va musiqiy jumlalarni ifodali kuylashi lozim. Bunday ko‘p komponentli faoliyatni muntazam mashq qilish ijrochilik mustaqilligini rivojlantirishga xizmat qilishi ehtimoldan xoli emas.

Biroq vokal va cholg‘u faoliyatini birlashtirish har doim ham darhol ijobiy natija bermasligi mumkin. Dutor chalish texnikasi yetarlicha shakllanmagan talaba bir vaqtning o‘zida kuylash va jo‘rlikni bajarishda diqqatni haddan tashqari cholg‘uga qaratib, vokal nafas, intonatsiya yoki badiiy ifodani nazardan chetda qoldirishi mumkin.

Shu sababli mashg‘ulotlarni bosqichma-bosqich tashkil etish, boshlang‘ich davrda sodda jo‘rlik shakllaridan foydalanish va vokal texnikasini asrashga alohida e’tibor qaratish zarur.

Dutor jo‘rligini xonandalik ta’limiga integratsiyalashning yana bir muhim jihati milliy ijrochilik an’analarining uzviyligini ta’minlash bilan bog‘liq. Cholg‘u va xonandalikni birgalikda o‘zlashtirish jarayonida talaba nafaqat alohida musiqiy ko‘nikmalarni egallaydi, balki xalq musiqa merosining shakllanishi, ijro uslublari va estetik mezonlarini ham chuqurroq tushunish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Musiqiy merosni avloddan avlodga yetkazishda og‘zaki ta’lim va ko‘rsatib o‘rgatish usullari muhim o‘rin egallaydi. UNESCOning dutor yasash hunarmandchiligi va an’anaviy musiqa ijrochiligiga oid Turkmaniston madaniy merosi elementi bo‘yicha hujjatida ham ijrochilik bilimlari va ko‘nikmalarining og‘zaki hamda namoyish asosida uzatilishi qayd etilgan [6]. Ushbu xalqaro misol dutor bilan bog‘liq musiqiy an’analarni o‘rganishda ustoz-shogird munosabatlari muhimligini tasdiqlovchi qiyosiy material sifatida ahamiyatlidir.

Shu ma’noda, an’anaviy xonandalikni o‘qitishda ustoz-shogird an’anasi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, audio-video tahlil va kompetensiyaviy baholash usullarini o‘zaro uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq.

Bo‘lajak xonandalarning ijrochilik mahoratini rivojlantirishda dutor jo‘rligining pedagogik ahamiyatini o‘rganish yuzasidan amalga oshirilgan ilmiy-nazariy tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, dutor jo‘rligi an’anaviy xonandalik san’atining muhim musiqiy-badiiy vositalaridan biri bo‘lib, u vokal ijroning intonatsion, ritmik, kompozitsion va ifodaviy xususiyatlarini shakllantirishda amaliy imkoniyatlarga ega. Dutorning tembral va ijrochilik imkoniyatlaridan maqsadli foydalanish xonanda ovozi hamda cholg‘u o‘rtasidagi musiqiy uyg‘unlikni ta’minlashga xizmat qilishi mumkin.

Ikkinchidan, dutor jo‘rligida kuylash jarayoni talabalarning musiqiy eshitish qobiliyati, ritmik tafakkuri, vokal nafasni boshqarish, musiqiy jumlalash va intonatsion aniqlik kabi kasbiy ko‘nikmalarini kompleks rivojlantirish uchun pedagogik sharoit yaratadi. Ushbu jarayonda vokal va cholg‘u faoliyatining birgalikda amalga oshirilishi talabalardan ijrochilik diqqatini muvofiqlashtirish va o‘z ijrosini ongli nazorat qilishni talab etadi.

Uchinchidan, dutor jo‘rligidan xonandalik ta’limida foydalanish milliy musiqiy merosni o‘zlashtirish, an’anaviy ijrochilik yo‘llarini anglash, badiiy tafakkurni rivojlantirish hamda ustoz-shogird an’analarini davom ettirish uchun muhim imkoniyat yaratadi. Ayniqsa, xalq qo‘shiqlari va an’anaviy ashulalar asosidagi amaliy mashg‘ulotlar talabalarning milliy ijrochilik uslublariga oid bilim va ko‘nikmalarini boyitishi mumkin.

To‘rtinchidan, maqolada taklif etilgan uch bosqichli pedagogik model dutor jo‘rligida kuylash malakalarini boshlang‘ich tayyorgarlik, integrativ ijrochilik va ijodiy-mustaqil ijro bosqichlari asosida shakllantirishni nazarda tutadi. Model talabalarning individual imkoniyatlari, vokal tayyorgarligi hamda cholg‘u ijrochiligi darajasini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim.

Beshinchidan, bo‘lajak xonandalarning dutor jo‘rligida kuylash kompetensiyalarini baholashda intonatsion aniqlik, ritmik barqarorlik, vokal texnikasi, vokal-cholg‘u uyg‘unligi va badiiy talqin mezonlaridan kompleks foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday baholash tizimi talabalarning individual ijrochilik rivojlanishini kuzatish va metodik ishlarni takomillashtirishga yordam berishi mumkin.

Umuman olganda, dutor jo‘rligini an’anaviy xonandalik ta’limining tarkibiy qismi sifatida tizimli qo‘llash bo‘lajak xonandalarning kasbiy tayyorgarligini boyitish, ijrochilik mustaqilligini rivojlantirish va milliy musiqiy an’analarni davom ettirish uchun muhim pedagogik imkoniyatdir. Mazkur imkoniyatlarning amaliy samaradorligini aniqlash esa maxsus tashkil etilgan pedagogik tajriba-sinov tadqiqotlarini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rajabiy Y. O‘zbek xalq muzikasi. I–V jildlar. — Toshkent, 1955–1959.
2. Rajabiy Y. Musiqa merosimizga bir nazar. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1978.
3. Кароматов Ф. М. Узбекская инструментальная музыка: наследие. — Ташкент: Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1972. — 359 с.
4. Matyoqubov O. Maqomot. — Toshkent: Musiqa, 2004.
5. Rajabov I. Maqomlar. — Toshkent, 2006.
6. Rajabov I. Maqom asoslari. — Toshkent, 2014.
7. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей. — Москва–Ленинград: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1947. — 335 с
8. Hamidova U. H. History, Stages of Development and Performance Possibilities of Dutar Musical Instruments Today // European International Journal of Pedagogics. — 2024. — Vol. 4, Issue 12. — DOI: 10.71337/inlibrary.uz.eijp.60924.
9. Abdumannatova A. A. Xonandalik yo‘nalishi talabalarida dutor ijrochiligi malakalarini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari // Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. — 2026. — 18-jild, 1-son.
10. Egamberdieva N. I. Teaching Maqom Principles Through the Uzbek Dutar Repertoire // European Review of Contemporary Arts and Humanities.
11. Gill A., Osborne M. S., McPherson G. E. Building Confidence in Music Performance: A Teacher-Led Self-Efficacy Approach // Music Education Research. — 2026. — Vol. 28, No. 4. — P. 482–502. DOI: 10.1080/14613808.2026.2672352.

12. Su P., Zhou J., Li L., Kong J. The Interplay of Flow, Self-Efficacy, Learning Motivation, and Learning Outcomes in Music Education: A Comprehensive Analysis of Multidimensional Interactions // Acta Psychologica. — 2024. — DOI: 10.1016/j.actpsy.2024.104515.

13. UNESCO. Decision of the Intergovernmental Committee: 16.COM 8.B.44. Traditional Dutar Making Craftsmanship and Traditional Music Performing Art Combined with Singing. — 2021.

14. Toshpo‘latova I. An’anaviy dutor ijrochiligi. — Toshkent, 2017.

15. Muhamedova G. Dutor. — Toshkent: Sharq, 2014.

16. Rahimov Sh. Cholg‘u ijrochiligi (dutor misolida). Elektron darslik. — Toshkent, 2011.

10. Qudratov I., Odilov A. Cholg‘u asboblarida ijrochilik ko‘nikma va malakalarni shakllantirish. Uslubiy qo‘llanma. — Samarqand: SamDU, 2015.